

УДК 821.161.2-31.09«18»І.Франко

«ШТУКА ДОВОЛІ ШИРОКА І, СМІЮ ДУМАТИ, ІНТЕРЕСНА»: ШТРИХИ ДО ІСТОРІЇ НАПИСАННЯ ФРАНКОВОГО РОМАНУ «LELUM I POLELUM»

Олег ВОЙТКІВ

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра української літератури імені академіка Михайла Возняка,
бул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000*

З'ясовано історію створення роману Івана Франка «Lelum i Polelum» та проаналізовано чинники, що могли вплинути на його написання. Висвітлено Франкову презентацію українського галицького суспільства кінця XIX століття. Особливий акцент зроблено на з'ясуванні прототипів головних героїв роману.

Ключові слова: історія написання, прототип, головний герой, роман, першоджерело, рукопис.

Іван Франко, геній українського народу, залишив чималу інтелектуальну спадщину. Кожен літературний твір І. Франка – це унікальний художній світ, у якому панує атмосфера гуманізму. Чимало науковців пізнають Франкові художні горизонти, аби відчитати меседжі письменника, занурюються у глибини його спадщини, аби знайти відповіді на власні питання. Багатолітні пошуки учених, присвячені збагненню таємниць Франкового слова, дали чимало цінних результатів, однак мусимо визнати, є ще досить складних запитань, на які варто шукати аргументовані відповіді.

Як зізнався сам І. Франко, першоджерелом для кожного його літературного твору були пережиті емоції, або ж події із власного життя, життя рідного краю. У листі до Михайла Драгоманова, він зізнався: «Про свої новели скажу тільки одно, що майже всі вони показують дійсних людей, котрих колись знав, дійсні факти, на котрі я дивився або про котрі чув від свідків, малюють крайобрази тих закутків нашого краю, котрі я, як то кажуть, переміряв власними ногами. В таким розумінню, всі вони – частки моєї автобіографії» [5, т. 49, с. 251–252]. Чимало Франкових творів побачили світ у кількох варіантах. Письменник неодноразово повертався до певних тем, вдихав нове життя у своїх героїв, пропонував більш довершену форму художньої рецепції певної проблеми.

Одна з таких тем, яка не давала спокою письменникові, лягла в основу роману «Lelum i Polelum». Значну частину художнього матеріалу, що його автор органічно увів у текстуру твору, І. Франко узяв з власного життя. Тому вкрай актуальним є з'ясування питання: «Що ж саме вплинуло на створення того чи іншого образу, або картини роману?».

Як відомо, І. Франко почав працювати над написанням «Lelum i Polelum» 1887 року, коли редакція щоденної газети «Kurjer Warszawski» оголосила конкурс на оригінальну соціальну повість [1, с. 164].

Кінцевим терміном прийняття робіт було визначено дату 30 вересня 1887 року. Згодом цей реченець продовжили до кінця грудня цього ж року. Судячи з листа до М. Драгоманова від 26 листопада 1887 року, вже до листопада І. Франко завершив роботу над «Lelum i Polelum», про що повідомляв адресата: «Роман, на котрий я розраховую, що принесе мені трохи грошей і дозволить вибратись з боргів, вже готов і буде швидко переписаний начисто. Штука вийшла доволі широка (аркушів, може, 12 або й більше) і, смію думати, цікава. [...] Хоча б надія на премію показала ілюзією, то все-таки я маю вже запевнену можливість надрукування роману одночасно в однім варшавському тижневику і в “Kurjerze Lwowskim”, що, в усякім разі, повинно принести кількасот рублів доходу» [5, т. 49, с. 131].

Не тільки можливість опублікувати розлогий твір на сторінках популярного багатотиражного видання зацікавила І. Франка, а й перспектива отримати чималу грошову винагороду, якої потребував, перебуваючи у статусі молодого сім'янина. Попри позірну «замовність» написання роману, варто визнати, у жодному аспекті твір не постраждав, адже це високоякісний літературний «продукт», у якому з особливою виразністю відображено життя сучасників І. Франка. В романі діють різні верстви тогочасного галицького суспільства: від банди дітей-зłodіїв (Яндрусів) до «вершків» польської шляхти. Полем подій, центральним локусом свого роману автор обрав рідний йому Львів, майстерно зобразив його атмосферу, докладно висвітлив колорит різних кутків міста, передав виразно урбаністичний пейзаж, як заразом і сільський, малюючи ідилічну картину пишної вечері банди «на лоні природи». У творі І. Франко не обмежився зображенням «одного дня з життя галицьких вуличників», за законами романного жанру подав розгорнуту життєву історію двох братів близнюків від літ дитячих, до зрілості (властиво, навіть смерті).

У квітні 1888 року було оголошено результати конкурсу. Цілком передбачувано, І. Франко, який мав, так би мовити, перманентний конфлікт із поляками, не отримав жодної нагороди. Його твір «для збереження обличчя» «вирізнено», однак обіцянки надрукувати роман як у варшавському тижневику, так і у «Kurjerze Lwowskim» редактори не дотрималися. За припущенням М. Возняка, цим «варшавським тижневиком» був суспільно-літературно-науковий тижневик «Świt», редактор якого запрошував І. Франка писати кореспонденції, отримуючи за це по 2 копійки від рядка [1, с. 166]. Про дальшу долю роману дізнаємося з листа І. Франка до М. Драгоманова від 17 грудня 1888 року, де знаходимо слова: «Щоб здобути фонду на видання “Бібліотеки” [йдеться про серію видань, яку провадив Франко], я рішився продати “Зорі” мій роман, та не знаю ще, що з того буде, я поставив умову, щоб друкували його фонетикою» [5, т. 49, с. 185]. Очевидно йдеться про друк «Lelum i Polelum». Але й тут І. Франка спіткала невдача: тогочасний редактор «Зорі» виставив такі умови, які для автора виявилися неприйнятними. Про основні вимоги Олександра Борковського дізнаємося із Франкового листа-відповіді, де автор у різкому, навіть саркастичному стилі «дякує» редакторові за «уділену» ласка-

вість. «Ви, – пише І. Франко, – закидаєте мені брак колориту локального. [...] По вашій думці, багато дечого в моїм романі фантастичного і з обставинами галицького життя не згідного. Інтересно, що таке? [...] Сідаючи писати роман, я мав на думці змалювати деякі факти і моменти життя, котрі я бачив, або чув, або, по найбільшій частині, сам пережив» [5, т. 49, с. 187–188]. Зазначимо, що О. Борковський не відкидав повністю пропозиції публікації, але, вимагав у І. Франка змінити текст твору.

Дещо критично оцінювали роман І. Франка і колеги. Передусім Михайло Павлик, який з особливим інтересом прочитав рукопис і висловив свої враження у кореспонденції до М. Драгоманова. У своєму листі від 23 грудня 1888 року він писав: «Жаль, що не переробить її порядно, хоч по-своєму, бо тема чудова і дещо чудесно викінчена» [1, с. 166]. У цих обставинах І. Франко зайняв тверду позицію залишити твір незмінним, тому досить різко відповів О. Борковському, зазначивши: «Такої провідної ідеї, яку ви формулюєте при кінці своєї замітки, я не мав і, мабуть, ніколи мати не буду. [...] До мого романа, ані до моїх поглядів артистичних план цей не підходить» [5, т. 49, с. 187–188]. Звичайно ж, після такої неласкавої відповіді будь-яка перспектива опублікувати роман у «Зорі» була закрыта. Проте матеріали роману, попри неможливість друкувати їх як цілість, періодично з'являлися друком у форматі завершених новел.

На основі розділів твору І. Франко написав «Jeden dzień z życia uliczników lwowskich», «Bohater mimo woli», «Cukwasy» та «Яндруси». Всі ці уривки зажили самостійним життям, поза організмом роману, себто стали окремими творами. Автор опублікував їх у різних варшавських та львівських періодичних виданнях.

Зосталося два неповні рукописи роману. В архіві І. Франка зберігаються ці автографи в авторському варіанті. З первісних десяти розділів повністю збереглося лише сім, із другого розділу є тільки одна сторінка, у дев'ятому не вистачає двох, а в десятому – однієї. Окрім цього манускрипту роману, існує ще й його копія, яку зробила дружина письменника. У цій копії автор власноруч уніс правки та уточнення, частково змінивши початкову версію твору. У підсумку, враховуючи виправлення автора, до друкованої версії роману, яка побачила світ 1929 року в редакції і перекладі М. Возняка, ввійшли перший–третій розділи – за автографом та четвертий–десятий за копією О. Франко [5, т. 49, с. 493].

Чималий інтерес викликає другий розділ твору. З нього збереглася лише одна сторінка в автографі та три з половиною сторінки у копії. «Як показує зіставлення відповідного місця оповідання з сторінкою автографа розділу, І. Франко ще доопрацював цей текст» [5, т. 49, с. 493]. Над реконструкцією повного тексту роману, окрім М. Возняка, працювали також редактори 17 тому зібрання творів письменника. Тут польський текст до друку підготувала О. Лисенко, а його переклади зробив І. Глинський [5, т. 49, с. 491].

Аби повною мірою дослідити історію створення «Lelum i Polelum», передусім варто звернути увагу на образи твору. Не викликає сумнів, що деякі з них мають реальних прототипів. Зокрема, йдеться про головну героїню Регіну Киселевську, яку, вважають дослідники (М. Возняк, В. Дроб'язка, В. Климчук), І. Франко писав зі знайомої йому Целіни Журовської (по чоловікові Зигмунтовської).

Упорядковуючи архів І. Франка, М. Возняк виявив два листи Целіни до І. Франка, на яких доцільно ретельніше зосередитися у процесі дослідження роману «Lelum i Polelum». Ці листи дали підстави М. Вознякові висловити припущення, що саме особа цієї польки надихнула автора на створення образу Регіни [1, с. 165].

Взоруючись на Регіну, І. Франко змалював панну Киселевську не лише зовнішньо, але й відтворив у творі риси її характеру. У романі «Lelum i Polelum» навіть можна вловити співзвучність у іменах Регіна–Целіна. Це ж можна побачити ще й у пізніших «Перехресних стежках», окрім цього, автор згадав про цю жінку у «Маніпулянтці» та й частково під її чаром написав поезії збірки «Зів'яле листя».

Зрештою, про до певної міри згубний вплив Целіни І. Франко згодом сам зізнався у листі до Агатангела Кримського від 26 серпня 1898 року: «Фатальне для мене було те, – писав він, – що, вже листуючись з моєю теперішньою жінкою, я здалека пізнав одну панночку польку і закохався в неї. Отся любов перемучила мене дальших 10 літ; її впливом були мої писання “Маніпулянтка”, “Зів'яле листя”, дві п'єски в “Ізмарагді” і недрукована повість “Lelum i Polelum” [5, т. 50, с. 114].

Привідкрив завісу І. Франко й в іншому місці. У збереженому листі Ц. Зигмунтовській, він зізнався, що саме вона стала прототипом Регіни Киселевської, а відтак просив Целіну прочитати рукопис і висловити своє враження від роману.

Властиво, в архіві І. Франка збереглося вісім листів від Ц. Зигмунтовської. Перший лист датується 13 вересня 1887 року. Саме з нього дізнаємося про реакцію польської панянки на цей екстравагантний вчинок письменника. Вона писала: «Шановний пане. У відповідь на Ваш лист заявляю, що моя цікавість не сягає так далеко, що б я мала переглядати Ваші манускрипти. Дивує мене лише, і не можу зрозуміти, що дало підставу помістити мене у Вашому романі, [...] полишаю собі при відповідній нагоді прочитати його тоді, коли буде для всіх доступним» [3, с. 219–220]. Водночас Целіна висловила у листі стримане обурення з приводу несподіваного уведення її особи у літературний світ І. Франка. Відтак зазначала: «Шановний пане! Моє минуле, а тим більше моя біографія не є настільки цікавими, щоб подавати їх у Вашому романі» [3, с. 223–224].

Цей лист Журовської важливий не тільки як джерело інформації для встановлення прототипів головних героїв, а й для визначення точного часу написання роману. Оскільки уже в середині вересня Целіна Журовська повідомляла про отримання манускрипту, то є підстави вважати, що вже на початок вересня І. Франко завершив роботу над твором. Очевидно, пізніше автор відшліфонував текст, адже термін розгляду робіт, поданих на конкурс до «Kurjera Warszawskiego» було продовжено. Листи до Целіни–Регіни можна розглядати водночас і як своєрідний письменницький експеримент. Авторіві як тонкому психологові, як «читачеві» людських душ, було вельми цікаво дізнатися реакцію людини, яку він змалював у творі. Цей новий досвід рецепції емоцій І. Франко, певне, врахував у остаточній версії рукопису, адже Регіна, попри флер таємничості, делікатності та знедоленості, все ж залишається черствою, байдужою до страждань Начка.

1940 року працівникам Музею Івана Франка у Львові вдалося записати спогади від Ц. Зигмунтовської. Вона зізнавалася, що І. Франко неодноразово звертався до неї з проханням дати факти з її біографії, але вона йому не відповідала. А щодо згаданої

кореспонденції письменника твердила, що: «В жодному разі не писала Франкові тих двох листів. [...] Хотіла б побачити їх, то пізнала б зараз руку тітки» [4, с. 108–112]. Целіна, після смерті батьків, жила з тіткою, яка виховувала племінницю за своїми строгими правилами. Все зводилося до того, аби вдало видати небогу заміж: чоловік, перш за все, мав би мати гроші, добру посаду й гарне прізвище [2]. За цими критеріями низькорослий рудий студент І. Франко, опинявся «за бортом» тітчиних матримоніальних проєктів. Тому-то тітка Журовської, навіть і без її відома, давала відповіді на листи шанувальника, відверто зневажаючи почуття закоханого поета.

Не отримавши жодної інформації від Целіни, І. Франко звернувся до свого знайомого у Дрогобичі з проханням довідатися потрібні факти з біографії цієї панни. Товариш відповів: «Шановний добродію! За родину Журовських годі було докладно довідатись. Один тільки житель трускавецький пригадує собі, що Журовський понад 10 роками жив тут, пошукуючи в спілці з Шнейдером нафту, але, стративши масток, виїхав звідти. Жінка і діти залишились у Дрогобичі, де вона в короткім часі в великій нужді умерла. Одна донька мала вийти заміж за урядника поштового, але як ся називає, й де тепер проживає, не мож було довідатись.

О других дітях тут нічого не знають. Чутка також ходить, що Журовська по смерті мужа виграла на якийсь льос досить значну суму, але той льос був в посіданню Шнайдера, котрий мав його обманути дуже огидно. Де той Шнайдер тепер ся обертає, трудно було довідатися. Брат його живе в Самборі і трудиться строєнім фортепіанів – може, то він про діти Журовського дась які відомості» [4, с. 111].

Лист підписаний дуже нерозбірливо, тому автор достеменно невідомий. Але М. Мороз припускав, що це Корнелій Чапельський, у якого автор гостював 1885 року [4, с. 112].

Цей лист дає чимало цінної інформації. В ньому, по суті, подано концептуальний виклад дольвівської біографії Регіни. Саме він дав письменникові матеріал, який ліг в основу розгортання сюжету. З повідомлення дрогобицького колеги, І. Франко взяв розповідь про трагічне минуле героїні, пригоди з лотерейним квитком та нещасливу історію із компаньйоном старого Кисілевського Шнайдером, в пошуках якого Владко Калинович та Регіна їздили до Лютовиськ.

Отож, як бачимо, у неопублікованому за життя автора польськомовному романі «*Lelum i Polelum*» приховано чимало цікавих деталей, фактів з життя автора. Відтак докладний аналіз художнього твору важливий не тільки для осмислення літературної спадщини письменника, а й для зрозуміння його життєвої долі. Поза всяким сумнівом, докладніший аналіз кожного з героїв, разом із біографією І. Франка, дасть змогу глибше пізнати робітню Франкового духу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Возняк М.* З життя і творчості Івана Франка / М. Возняк ; під ред. М. Ф. Нечиталока. – К. : Видавництво Академії Наук УРСР, 1955.

2. Горак Р. Тричі мені являлася любов: повість-есе / Р. Горак ; худож. І. Щуров, О. Перковський. – Львів : Центр Європи, 2006.
3. Листи до Івана Франка. – Режим доступу : <http://www.lnu.edu.ua/istoryky/franko-letters/dbr/index.php>
4. Мороз М. Автобіографічний елемент у ліричній драмі Івана Франка «Зів'яле листя» / М. Мороз // ЗНТШ. – Львів, 1990. –Т. ССХХІ. Праці філологічної секції.
5. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1976–1986.

Стаття надійшла до редакції 07.10.2015

Прийнята до друку 17.10.2015

**«QUITE BROAD AND I DARESAY INTERESTING PIECE» :
ON THE HISTORY OF WRITING THE NOVEL
«LELUM AND POLELUM» BY IVAN FRANKO**

Oleh VOITKIV

*Ivan Franko National University of Lviv,
Academician Mykhailo Vozniak Department of Ukrainian Literature,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000*

The history of writing the novel «Lelum and Polelum» by Ivan Franko has been ascertained and the factors which could have affected its composition have been analyzed. The article highlights Franko's presentation of the Ukrainian Halychyna society at the end of the 19th c. Special attention has been paid to identifying the prototypes of main characters of the novel.

Keywords: history of writing, protagonist, novel, origin, manuscript.